

Ірина ЦІБОРОВСЬКА-РИМАРОВИЧ

Стародруки з книгозбірень католицьких монастирів Волині XVI-XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У роботі сучасних бібліотек, музеїв та архівів залишається, і ще довго буде залишатися, актуальною відповідь на коротке, але надзвичайно вагомe і складне запитання: що ми зберігаємо у своїх фондах? Відповідь на нього можна одержати тільки при проведенні планомірних, систематичних, копiтких евристичних досліджень фондів на належному науковому рівні. Складність такого дослідження полягає не тільки у складності наукового опрацювання об'єкту дослідження – стародруків та архівних джерел, але й у впливі на збереженість історико-культурних книжкових фондів масштабних соціально-політичних змін, викликаних подіями 1-ї світової війни, Жовтневої революції 1917 р., а згодом і військових дій 2-ї світової війни, що призвело до великих культурних втрат, елімінації з наукового процесу в гуманітарних студіях широкого спектру тем, пов'язаних з історією релігії, історією книги і книговидавничої справи. Як наслідок безповоротної втрати значної кількості стародруків та архівних документів зменшилася джерельна база для наукових гуманітарних досліджень: у тому числі зменшилася кількість стародруків монастирських бібліотек, документів, пов'язаних з історією монастирів, мала місце впродовж тривалого часу неопрацьованість належним чином фондів стародруків, пов'язана з відсутністю суспільного попиту на розробку такого виду наукових тем. У певному сенсі був перерваний зв'язок поколінь у Часі. І виявляється, що не так легко і швидко можна його відновити, крокуючи шляхом виявлення, наукового опису, джерелознавчого аналізу стародруків, які ми зберігаємо, а зазираючи глибше, і впливаючи на історичну свідомість і пам'ять українського суспільства. Наукова джерелознавча робота з фондами стародруків веде до відновлення історії бібліотек, бібліографічної реконструкції їхніх фондів, окресленні ролі книгозбірень у діяльності монастирів, доповнюючи історії монастирських інституцій.

У фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) зберігаються стародруки з багатьох давніх монастирських бібліотек, які належали православним (Київський Михайлівський Золотоверхий монастир, Київський Пустинно-Микільський монастир, Києво-Печерська Лавра тощо), греко-католицьким (Почаївська Лавра, Канівський василіянський монастир, Луцький василіянський монастир, Уманський василіянський колегіум тощо) і римсько-католицьким монас-

тирям. Серед останніх в процесі евристичної роботи з фондами НБУВ виявлено стародруки низки книгозбірень католицьких монастирів, серед яких у першу чергу треба назвати Берестецький, Луцький і Теофіпольський монастирі Ордену тринітаріїв, Острозький, Луцький і Кременецький єзуїтські колегіуми, Бердичівський та Вишневецький монастирі Ордену босих кармелітів, Дедеркальський та Кременецький монастирі Ордену реформатів, Чуднівський бернардинський монастир, Купинський і Старокостянтинівський, монастирі Ордену капуцинів, монастирі Ордену взутих кармелітів у Городищі і Топорищі, Межирицький і Дубровицький монастирі Ордену піярів, Любарський домініканський монастир.

Бібліотеки римо-католицьких монастирів з теренів історичної Волині – Волинської губернії – Луцько-Житомирської дієцезії не були об'єктами самостійних історико-книгознавчих і бібліотекознавчих досліджень. Тільки у монографії вітчизняної дослідниці Н. Сінкевич “*Laudare, benedicere, praedicare*”, присвяченій історії Домініканського ордену на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст., в одному з розділів подано аналіз каталогів бібліотек Луцького і Володимирського домініканських монастирів з точки зору інтелектуального життя орденських осередків. Історія монастирських книгозбірень, історико-книгознавчий аналіз їхніх фондів, джерелознавчий аналіз примірників стародруків названих бібліотек не входили в коло наукових питань, висвітлених автором [2, 159-172]. За останні роки з'явилися кілька публікацій, присвячених безпосередньо історії книгозбірень Острозьких і Кременецьких єзуїтських колегіумів, Берестецького і Луцького тринітарських монастирів, Вишневецького монастиря босих кармелітів [3-7]. Книгознавчі дослідження названих книгозбірень тривають. Історія самих монастирів ще чекає на своїх дослідників. Так склалося історично, що сьогодні стародруки з фондів монастирських бібліотек вказаного регіону в значній кількості зберігаються в НБУВ. Їх книгознавче дослідження розширює джерелознавчу базу, вводить у науковий обіг новий фактографічний матеріал, сприяє подальшим історичним, культурологічним і релігієзнавчим дослідженням.

Інформацію про кількісну характеристику бібліотечних фондів частини римсько-католицьких монастирів Волинської губернії на 10-і – 20-і рр. XIX ст. маємо з рукописних каталогів, інвентарів монастирських бібліотек та описів монастирів і костелів, яку подають польські дослідниці М. Підлипчак-Маєрович [13] і У. Пашкевич [12] у своїх бібліотекознавчих та джерелознавчих працях. Серед них є відомості і про книгозбірні монастирів, стародруки яких нині зберігаються у НБУВ. Це Вишневецький монастир босих кармелітів, що мав бібліотеку, яка налічувала бл. 1327 кн., Берестецький тринітарський монастир – бл. 1500 кн., Теофіпольський

тринітарський монастир – 610 кн., Луцький тринітарський монастир – бл. 1470 кн., Городиський монастир Ордену взутих кармелітів – 2500 кн., Дедеркальський монастир Ордену реформатів – бл. 3000 кн. [13, 174-175].

В залежності від статусу монастиря (конвент, резиденція, місія) та його матеріальної забезпеченості залежав обсяг фонду його книгозбірні. Ці фактори, на нашу думку, впливали і на подальшу історичну долю книгозбірні. На хвилі закриття римсько-католицьких монастирів у Волинській губернії після польського повстання 1830-31 рр. [8, 177-82] залишалися існувати вищі за статусом монастирі, куди могли направлятися ченці із скасованих орденських осередків. Книжки скасованих монастирів вливалися у книгозбірні монастирів, які продовжували функціонувати, або в бібліотеки інших релігійних інституцій, наприклад, капітульної бібліотеки, книгозбірні кафедрального собору, повітового училища тощо. Стародруки книгозбірень католицьких монастирів Волині нині у фондах НБУВ зберігаються у різному вигляді. 1) бібліотеки, що збереглися як книжкові комплекси і не були розпоршені в НБУВ під час формування її фонду, нині зберігаються як окремі книжкові колекції. До них можна віднести колекцію «Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму» – обсяг понад 600 од. зб.; «Бібліотека Бердичівського монастиря Ордену босих кармелітів» – обсяг бл. 6500 од. зб. 2) Книжковий фонд монастирської бібліотеки міг надійти у складі фонду іншої установи до НБУВ, і вже бібліотекарями НБУВ його було виділено в окрему книжкову колекцію. Прикладом цього можуть бути колекції «Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму» (нині налічує понад 400 од. зб.) та «Бібліотека Вишневецького монастиря Ордену босих кармелітів» (нині налічує бл. 200 од. зб.). При подальшій роботі по упорядкуванню фондів та в процесі створення наукових каталогів стародруків ця кількість може збільшитися. 3) Частина книгозбірень надійшла спочатку до складу бібліотек інших установ задовго до створення НБУВ, у складі останніх влилася до фондів НБУВ. І тепер стародруки тих бібліотек продовжують зберігатися у складі їхніх колекційних фондів. В цьому випадку прикладом можуть бути долі бібліотек Луцького, Берестецького і Теофіпольського тринітарських монастирів, Дедеркальського і Кременецького монастирів Ордену реформатів. 4) Частина бібліотек була розпоршена і не збереглася як книжкові комплекси. Нині їхні книжки, і в невеликій кількості, зберігаються в колекціях Відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ (далі – ВСРВ) та фонді сектору іноземної літератури Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. До таких можна віднести, наприклад, бібліотеку Любарського домініканського монастиря. В такому випадку в перспективі бажано зробити наукову бібліографічну реконструкцію таких книгозбірень. 5) Незначна кількість старо-

друків невеликих монастирських бібліотек, які «розчинилися» у фондах НБУВ, нині зберігаються в колекціях ВСРБ. В цьому випадку важко відтворити історію монастиря і його книгозбірні. Але кожний новий віднайдений факт доповнює їхню історію.

Якщо книжки певної бібліотеки не зберігаються як окрема структурна одиниця фонду, то визначити приналежність примірника до конкретної книгозбірні можна тільки шляхом перегляду усього фонду *de visu*, при умові, що примірники мають провенієнції, які б чітко вказували його приналежність у минулому.

Відтворення історії бібліотек тісно пов'язане з історією установ, яка проливає світло на шляхи надходження книжок у результаті різноманітних реорганізацій як церковних закладів, так і світських, що були характерні для Українських земель у XIX-XX століттях: масове закриття католицьких монастирів після польського повстання 1830-31 рр., зміна адміністративної структури католицької церкви в Російській імперії у середині XIX ст., соціально-політичні наслідки Жовтневої революції 1917 р. і наступна реорганізація бібліотечних, архівних та музейних фондів за часів радянської влади. В процесі міграції книжкових фондів, при відсутності систематичної фіксації і обліку провенієнцій, згубилися сліди не однієї розпорошеної монастирської книгозбірні. Як ілюстрацію можемо подати інформацію про стародруки книгозбірень Городиських і Топорищенських отців кармелітів у фондах НБУВ, одержану виключно емпіричним шляхом.

Сьогодні виявлено дві книжки, які раніше входили до складу фонду книгозбірні Монастиря Ордену взятих кармелітів у с. Городище (Заславського пов., Волинської губ.). Монастир отців кармелітів у селі Городище на Волині був заснований власником поселення Яном Погрошевським 1662 р. Ним було відписано на цей монастир свої маєтності Пашуки, Реснівки, частину Городища і значну грошову суму. [10, X, 41]. Проіснував монастир до 1832 р., коли його було закрито, а в будівлі костелу почала діяти православна церква. Особливою рисою кармелітанського костелу були фрески, намальовані талановитим місцевим ченцем Антонієм, який жив у середині XVIII ст. Його пензлю належали і фрески у костелах Пярьського монастиря у Любешові та Тринітарського монастиря у Берестечку [14, III, 144].

Один виявлений стародрук, який походить з Городиської книгозбірні – це примірник видання збірки творів видатного філолога і гуманіста Жозефа-Жюста Скалігера (1540-1609) “*Poemata omnia...*” (Лейден, 1615; ВСРБ, РІ. 81), надрукованої у Лейденській філії видавничого Дому Плантенів Ф. Рафеленгусом. Примірник має записи, які досить повно віддзер-

калюють його долю. На титульному аркуші та шмуцтитулах знаходяться такі рукописні провенієнції: 1) “Ex Bibliotheca Corsini Aurelii / Kalinski Carmel[itaе]. Vilnae 1819 An[no]. / [Z.] 6. g. 20. / Idem offert Bibliothecae Conventus / Horodiscensis ejusdem Ordinis” («З бібліотеки кармеліта Корсіні Аврелія Калинського. [Куплена] у Вільні 1819 року, [за] 6 злотих 20 грошей. Її він подарував бібліотеці Городиського монастиря цього Ордену»); 2) “Ex Bibliotheca Corsini Aurelii / Kalinski Carmel[itaе]. Juris Candidati / et Theolog[iaе] Magistri, / Studiorum in Conventu / Horodisc[ens]is Regentis” («З бібліотеки кармеліта Корсіні Аврелія Калинського, кандидата права і магістра теології, ректора школи у Городиському монастирі»); 3) “Ex Bibliotheca Corsini Aurelii / Kalinski Carmel[itaе]. Juris / Candidati et Theol[og]iaе Mag[ist]ri” («З бібліотеки кармеліта Корсіні Аврелія Калинського, кандидата права і магістра теології»). Це видання у XIX ст. вже вважалося бібліографічним раритетом [9, V, 179].

Другий примірник – це видання вибраної грецької поезії в латинсько-му перекладі італійського поета, єзуїта Раймонда Кунічі (Cunichi, 1719–1794) “Echo, libri duo. Selecta Graecorum carmina versa latine a Raymundo Cunichio” (Рим, 1764; ВСПВ, Іп. 4365). Стародрук має такі рукописні провенієнції: 1) “Ex Bibliotheca P[at]ri Corsini Aurelii Kalinski Carmel[itaе] / Compar[at]us Luceoriae in Publica / Licitatione flor[enis] 2 die 22 Junii / 1815 Anno. / Idem adp[re]cat Bibliothecae Horodiscens[is] ejusdem Ordinis 1820” («З бібліотеки отця Корсіні Аврелія Калинського, кармеліта. Куплена у Луцьку на публічному аукціоні за 2 флорена, дня 22 червня 1815 року. Її він передав Городиській бібліотеці того самого Ордену 1820 року.» (с. 57); 2) “119. / Ex Libris P[at]ri Corsini Aurelii Kalin/ski Carmelitae 1815 A[nn]o]. / Idem adp[re]cat Bibliothecae Horodiscens[is] / Carmelitarum” («Її він передав Городиській бібліотеці кармелітів») (тит.); 3) “Ex Libris / Ign[ati] Mioduszewski” («З книг Ігнація Мьодушевського») (форзац). Джерелознавчий аналіз провенієнцій обох примірників показує, що у книжок був один шлях надходження до монастирської бібліотеки. Спочатку книжки належали члену Ордену взутих кармелітів Корсіні Аврелію Калинському, кандидату права та магістру теології, ректору школи Городиського монастиря. Отець Калинський обидві книжки купив, одну у Вільні 1819 р., іншу – в Луцьку на аукціоні у 1815 р., а у 1820 р. він подарував їх монастирській бібліотеці.

Маємо у фондах ВСПВ слід бібліотеки Монастиря Ордену взутих кармелітів у Топорищах. Це перші 8 аркушів видання творів Єфрема Сирина (Ephraem Syrus, с. 320-379) “Opuscula omnia quae arud Latinos geregigi potuerunt...” (Кельн, 1547; ВСПВ, Іп. 232). Обсяг видання складає 308 аркушів [1, 154-155]. Але фрагмент має три записи, які інформують

про долю колись повного примірника. Стародрук було подаровано холмським суфраганом Міхалом Делямарсом Красноставському єзуїтському колегіуму, а пізніше він потрапив до бібліотеки Топорищенського кармелітанського монастиря: 1) “Ex dono Illustrissimi Michaeli / Delamars Episcopi / Tricennien[si] Suffraga[ni] Chelm[ensis]” («З дару найяснішого Міхала Делямарса, єпископа триценського, холмського суфрагана») (зв. тит.); 2) “Collegii Crasnostav[iensis] / Soc[ietatis] Jesu” («Красноставського колегіуму Товариства Ісусового») (арк. *ii); 3) “Bibliothecae Convent[us] Toporyscen[si] / Ord[inis] Carmelit[arum] arbos” («Бібліотеки Топорищенського монастиря взутих кармелітів») (арк. *ii). З роду Делямарсів відомо чотири особи, які були членами Ордену єзуїтів у Речі Посполитій. Один з них носив ім'я Міхал (1668-1725), але у біографічних джерелах не зафіксовано, що він був холмським суфраганом [11, 122]. Через брак фактографічних відомостей не можна точніше ідентифікувати фігуранта провенієнції.

Викладений матеріал засвідчує актуальність дослідження історії монастирських книгозбірень з теренів історичної Волині – Волинської губернії та багату джерелознавчу базу для цих історико-книгознавчих студій у фондах НБУВ.

Література

1. Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины / Сост. М. А. Шамрай. – Киев: Наукова думка, 1995. – 545 с.
2. Сінкевич Н. Laudare, benedicere, praedicare. Домініканський орден на Волині в кінці XVI– на початку XIX ст. – Київ: Кайрос, 2009. – 408 с.
3. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня монастиря Ордену босих кармелітів у Вишневі: історія та книгознавча характеристика фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 13. – Київ, 2009. – С. 139-155.
4. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Берестецького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та стан дослідженості фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 14. – Київ, 2010. – С. 103-114.
5. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Луцького монастиря тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДЦЗ. – Вип. 6. – Луцьк, 2010. – С. 146-156.
6. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Вип. 13. – Остріг, 2009. – С. 378-392.
7. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія, склад і зміст бібліотечного фонду // Студії і матеріали з історії Волині

2009 / Ред. Випуску В. Собчук. – Кременьць, 2009. – С. 104-115.

8. Шостак І. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці – у першій половині століть. – Білий Дунаєць-Остріг, 2005. – 187 с.

9. Brunet J. Ch. Manuel du libraire et de l'amateur de livres. – 5 ed. – Paris, 1860–1865. – 6 t.

10. Encyklopedia kościelna / Przez M. Nowodworskiego. – Warszawa, 1877. – Т. 10. – S. 41.

11. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564-1995 / Opracował L. Grzebień. – Kraków, 2004. – 882 s.

12. Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 2. – Poznań, 2006. – 636 s.

13. Pidyrczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. – Wrocław, 1996. – 187 s. (Acta Universitatis Wratislaviensis № 1815).

14. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1882. – Т. 3. – S. 144.